Otto Schneid
Papers

Biblical Drawings of
Dura-Europos

60:30

30

הציורים התנ"כיים של דורא-אירופוס.

היצירה הגדולה של אמנות ישראל.

כבר בימי הדור שקדם לנו הלכה ונתערערה הדעה הקדומה, שאין לעם היהודי אמנות משלו. כל אדם הוגה, שהתרשם מציירים יהודים בני זמנו, הוכרח להבין, שכל הכשרונות האלה לא יכלו להיווצר לפתע, בלי יסוד היסטורי. חלקם הגדול של היהודים ביצירה האמנותית המודרנית הצביע על עבר אמנותי, אע"פ שהעבר הזה היה ברובו נסתר ונתגלה רק קמעא קמעא בזכות מאמצי חוקרים. התגליות המשכנעות, שלימדו את העולם ואת היהודים עצמם לכבד את הכוחות האמנותיים של העם היהודי, היו ראשית כל כתבי-יד עבריים מעוטרי ציורים מימי-הביניים, השקולים כנגד מיטב היצירות המתאימות של העמים האירופיים. בקנה-מידה גדול כיסו אמני ישראל בדורות יותר צעירים את הקירות וגם את התקרות של בתי-כנסת, שניבנו מעץ בכל רחבי אירופה המזרחית. ברם, כל האוצרות הללו נוצרו רק בתקופות מאוחרות למדי, ומחוליות יותר קדומות של מסורתנו האמנותית עדיין לא נראה כלום. עד ~~ש~~ שהשנה תרצ"ג, השנה שבה עלה צורר ישראל לשלטון, הביאה את התגלית המכרעת, הנוסכת אור בהיר על עושר מסורתנו בכוחות יוצרי אמנות.

חפירות דורא וגילוי ציורינו.

בתחומים התיכוניים של נהר פרת, בגדתו המערבית, בלטו מאות בשנים שרידי עיר, שלא נגלתה ולא נחשפה מחולות המדבר הסורי. רק ~~בשנת~~ באביב 1921 (תרפ"א) הביאו פעולות צבאיות קצין בריטי אחד לידי הוודאות, שעיר עתיקה קבורה מתחת לרגליו. בתנאים מלחמתיים נחשפו מיד חורבות מקושטות בציורים, הארכיאולוג המפורסם ברסטד המנוח הובהל, וצילם, מדד ורשם הכל במשך יום אחד, אח"כ כוסה הכל מחדש בחול המדבר, והצבא הבריטי נסוג. רק חולף השלום איפשר חפירות כהוגן. הצרפתי קימון ניהל את המפעל הראשון, ואחריו באה משלחת אמריקאית ובראשה המלומד הרוסי רוסטובצף. במשך שנות חפירותיהם חשפו עיר עשירה בארמונות ומקדשים נהדרים. סביב שנת 300 לפסה"נ נוסדה העיר הזאת ע"י צבאות יווניים. שם המקום בשמי-העתיק היה דורא והיוונים קראו למשמר המזרחי החדש בשם מקום מקדוני, אירופוס. בתקופה האחרונה היתה העיר ביד רומי ונחלה את התפקיד לשמור על הגבולות המזרחיים של הקיסרות הרומית. אולם הלחץ הפרסי על רומי הלך וגבר. בשנת 256 אחסה"נ או בשנה אח"כ התכוננו תושבי דורא למצור פרסי. הפרסים הוכרחו לעבור את הנהר והתקפתם העיקרית הוכרחה לבוא מהמערב. בכל מחיר ובאמצעים נואשים השתדלו התושבים לחזק את החומה המערבית. קטעו את הבתים הסמוכים לה בכיוון אלכסוני ומילאום בעפר ואבנים. ע"י אותו מפעל אכזרי, שהרס חלק מהם, נשארו החלקים המלואים והקבורים במצב טוב להפליא. אחד מהבניינים האלה, שבימי שואת העיר הוקרבו ככה להגנתה, היה בית-כנסת יהודי, שעלה בחפירות רוסטובצף בשנת 1933 - תרצ"ג. הציורים שכיסו את קירות הבית, עולים בחשיבותם על כל יתר אוצרות העיר ונמנים על התגליות הגדולות בחקר תרבויות עתיקות. בזכות כתובת ידוע לנו, שבניית בית-הכנסת נגמרה בשנת 244/55 אחה"ס. השנה הזאת ושנת השואה שבזכרנו אומרות לנו, אפוא, שציורינו נוצרו במשך שנים מעטות. + במשך הזמן הקצר של קיומם ושמותם הרהיבו עיני הצבור. מארחים באו מעוניינים רבים לראות אותם, ציירים העתיקו ורשמו להם פרטים שונים, ורשמיהם נמסרו מדור לדור. המקור עצמו נהרס, נקבר ונשכח, והשפעתו הפרתה את האמנות היהודית ואת האמנות הנוצרית. את עומק ההשפעה הזאת נבין כשנסתכל בציורים אלה פנים אל פנים. הציורים המקוריים אינם עוד (היום, אחרי 1700 שנה,)

כך חוקרים מארצנו. ממקום מולדתם, השייך לסוריה, הועברו לדמשק והושמו לקירות בית חדש, שהוא העתק של בית-הכנסת בדורא-אירופוס.

המחזות המצויירים.

מחזורי ציורים אלה הם האילוסטרציה הקדומה ביותר לתנ"ך, הקדומה מהנסיונות הראשונים של ציורים נוצריים לעטר בתמונות את כתבי הקודש. ולעומת כל עיטורי המקרא המונומנטליים, שצוירו במשך התקופות על גבי קירות כנסיות, מהווים הציורים היהודיים של דורא-אירופוס גם את המפעל האילוסטרטיבי השלם והמקיף ביותר. דרך בחירת הנושאים אינה סתמית ואינה כוללת מחזות דרכות המתמצאים בתנ"ך בלבד. בחירתם היא לאומית. מחזורי התמונות נותנים כעין היסטוריה עברית מצוירת על פי התנ"ך. מחזות בעלי משמעות כללית וערך כללי, כמו פרקים מתולדות נח או איוב, חסרים. הציורים מתחילים עם תולדות האבות, כלומר עם עקדת יצחק, וחלום יעקב, ממשיכים (בהצלת משה ממי הנילוס) ביציאת מצרים, במשה רבנו בארבע דמויות אדירות, בתולדות הכהונה וארון הברית, דוד וביתו, ובמעשי הנביאים אליהו ויחזקאל, ונגמרים במחזות ממגילת אסתר. הנושאים הראשונים הם כל-ישראליים, באחרון משתקף במיוחד את רגשי היהודים בגולת בבל, אשר לתחומיה שייכת דורא-אירופוס. רוב הנושאים מבליטים ניסים ונפלאות בעת צרה, מספרים על הצלות בעזרת השמים ועשויים, אפוא, לחזק את האמונה ולעודד. הבלטת בוא אבי המשיח וגם הופעת אליהו חלוץ הגואל הבא מורים על מחשבת המשיחיות. ובקישוטים סמליים, המלווים את הציורים, מופיעים פרות מתנובת ארץ-ישראל, המוגנים בבית-כנסת זה כביטוי יחס למולדת.

מלבד זאת משתקפת בציורינו מלחמת מורי העם בדור המשנה נגד זרמים עצומים של תקופתם, כגון הפילוסופיה הגנוסטית, הידענות, ונגד זרמים דתיים בקרב העם, כמו מחנה הצדוקים, ששללו את האמונה בתחית המתים ובעולם הבא. כנגדם מכוון ציור אדיר של תחית העצמות לפי יחזקאל ל"ז, ומחזה של אליהו המחייה את בן האלמנה, וביחוד תמונה יחידה במינה של משה רבנו אחרי מותו, בעולם הבא. כאן מופיע משה כשידיו כרוכות באדרתו כבריכת מים, כל-התפארת של יתר דמויותיו הפך כאן למרוד שחור, שערו שיבה, ועל השמים נראים השמש, הירח וכוכבים יחד, לסמן את המקום. התמונות נותנות ככה ביטוי מרוכז של רוח התקופה, של מלחמותיה ושאיפותיה, מלבד ערכיהם האמנותיים.

סגנון הציורים וירושתם.

התמונה של יציאת מצרים נפתחת במחזה שאין לו אח באמנות ימי-הקדם. לפני שער פתוח של בית מבוצר, המסמל את מצרים, נראים שני עמודים, אחד אפור, אחר אדום, עמודי הענן והאש. ומלמעלה יורד אגף גבורים בהירים, האש. לפני עצם הסיפור המצויר עוברים, אפוא, כעין רמזים בלתי דמותיים, מופשטים, המעידים מראש על הבאות. פה וקישוטים אחרים מתבטאת לראשונה הנטיה לצייר בלי דמויות אדם, באמצעים אחרים, (ע"י סמלים דוממים.) והנטיה ה"אבסטרקטית" הזאת ותכונות אחרות של ציורי דורא חוזרות באמנות ישראל לדורותיה.

לאמנות הציור הנוצרית נתנו ציורינו דברים לא פחות גדולים. (עיצובה האמנותי של דמות ישו), השולטת באמנות הנוצרית, מסתברת ע"י דמויות משה רבנו הנשגבות והאצילות של ציורינו. הטפוס של ישו המתבסס, אפוא, על הטפוס של הנביא כפי שנוצר קודם באמנות ישראל.

על הספרות המוקדשת לציורינו.

החוקרים שהזכרנו ומלומדים אחרים הקדישו לאוצרות האמנותיים של דורא בכלל ושל בית-הכנסת בפרט

חוקרים מצוינים שהצליחו למצוא את הדברים מבחינה ארכיאולוגית. רק מבחינה היסטורית-אמנותית עדיין לא נחקרה ולא נסקרה ~~~~ היצירה היהודית בגדולה הזאת. לתקופה זו הקדשתי ~~~~ שלש וחצי שנים וסיכמתי את חקירתי בספר „ציורי בית-הכנסת בדורא-אירופוס," (ובו מובאים גם 60 הציורים.) לאור המסקנות מתגלית עתה החלון ~~~~ מסורת היצירה האמנותית בישראל ~~~~ בעלת רציפות מימי-קדם עד ימינו.

ד״ר נ.ש.

Otto Schneid
Papers

Prospectus for Book on the Drawings of Dura-Europos

6213

34

<u>ציורי דורא אירופוס ומקומם בהתפתחות של האמנות היהודית.</u>

(תכנית)

ציורי בית הכנסת בדורא אירופוס עובדו עד הנה בלבד ע"י ארכיאולוגים. הספרות שיצאה לאור כוללת איפוא את כל הבעיות בעצם ארכיאולוגיות וביניהן ביחוד את שאלות האיקונוגרפיה. אולם מצד אחד תפקידי הארכיאולוגיה לגבי היצירות הללו עוד לא נסתיימו, מצד אחר חסרה עוד כל בדיקה מנקודת השקפה של תולדות האמנות.

על חקירה כזאת לתרום – חוץ מתפקידיה המשותפים עם הארכיאולוגיה – שתי תרומות לפתרון הבעיה כולה: לתת חלקה בשטח האסתטי־אנליטי ובשטח תולדות ההתפתחות. הפרשה הראשונה תכלול את נתוחם של הערכים בעצם אמנותיים ותקדש לכל לראש לבעיות הצורה, לבאר את יסודות הקומפוזיציה, כגון נפח, חלל, שטח, קו, אור וצבע. בחינה זו נחוצה בין ממילא ובין לשני של החלקים הנ"ל. ממנה יצא, אם ציורותינו הן מעשי ידי אמן אחד, אם הידים האלה ידי ציר בעל מקצוע או ידי חובבן או אמן עממי; עד כמה שאפשר נלמד כבר ממנה מסורת ואסכולה וקשרים סוציולוגיים.

השאלות האלה מוליכות לפרשה השניה והעקרית, לתולדות ההתפתחות. פה נשתמש בשיטת ההשואה. מובן מאליו שציורי ד.א. הם רק נקודה בתוך התפתחות מסובכת; רק כשנביא חומר להשואה ככל האפשר רב, נצליח להבין במדה ידועה את שני גורמיה, את תם הזמן ואת דרכיה בחלל. אמנם תנאי המקום והזמן מעמידים לפנינו את שאלת מסורות מארם־נהרים העתיקה ואת שאלת השפעת ההלניזם; ברם החומר עצמו מציין שני כוונים יותר חשובים: הוא מכריחנו מצד אחד לבחון את קשריו עם ציור ימי קדם הנוצריים בכלל ועם ציורי הקטקומבות הנוצריות בפרט. מצד אחר ישנם בד.א. אלמנטים, וביחוד אלמנטים של גוף, שמוליכים אותנו מזרחה, לבחון קשרים אפשריים עם סגנון ציור מונומנטלי, שאמנם דוגמאותיו הנושנות, הנמצאות באסיה המרכזית, ידועות לנו רק מהתחלת ימי הבינים. אבל אל נחליף גם אנו את תאריכן של הדוגמאות הקיימות והנודעות לנו עם גילם של סגנונים וצורות, היות ולפעמים המאוחר לכאורה הוא באמת המוקדם, והמשפע למראית־עין הוא המשפיע. לכן אין זה בגדר הנמנע שבעזרת השואה עקיבה יצא אור מד.א. על קשרים רחבים.

ברם לעיקר בתוך עבוד ההתפתחות תהיה שאלת מקומם של ציורי ד.א. בתולדותיה של אמנות ישראל. בידוע אנו מכירים את התפתחותה - עד כמה שהיא עצמאית - רק בקטעים. ביחוד עוד נסתרות מעינינו עד היום כמעט כל חוליות שלשלת קבלתנו האמנותית הנמצאות בין תוצאות חקירת ימי קדם ובין ציורי כתבי־יד בימי הבינים והתחלות המאוחרות של ציור מונומנטלי בבתי הכנסת. גם בתוך האמנות היהודית נלך בדרכי ההשואה, כי רק בשיטה זו נצליח לבסוף להכיר, אם באמת צדקו כתבי החובבנים המעוררים את הרושם כאילו הפרה אמנות ישראל כל עצמיות. על כן גם בשטח האמנות היהודית תכלול חקירתנו תקופות וארצות שונות.

ד"ר אוטו שנייד.

ציורי דורא אירופוס ומקומם בהתפתחותה של האמנות היהודית.

(תכנית)

ציורי בית הכנסת בדורא אירופוס עובדו עד הנה בלבד ע"י ארכיאולוגים. הספרות שיצאה לאור כוללת איפוא את כל הבעיות בעצם ארכיאולוגיות וביניהן ביחוד את שאלות האיקונוגרפיה. אולם מצד אחד תפקידי הארכיאולוגיה לגבי היצירות הללו עוד לא נסתיימו, מצד אחר חסרה עוד כל בדיקה מנקודת השקפתה של תולדות האמנות.

על חקירה בזאת לתרום – חוץ מתפקידיה המשותפים עם הארכיאולוגיה – שתי תרומות לפתרון הבעיה כולה: לתת חלקה בשטח האסתטי־אנליטי ובשטח תולדות ההתפתחות. הפרשה הראשונה תכלול את נתוחם של הערכים בעצם אמנותיים ותקדש לכל לראש לבעיות הצורה, לבאר את יסודות הקומפוזיציה, כגון מסה, חלל, שטח, קו, אור וצבע. בחינה זו נחוצה בין מפילא ובין לשני של החלקים הנ"ל. מסנה יצא, אם יצירותינו הן מעשי ידי אמן אחד, אם הידים האלה ידי ציר בעל מקצוע או ידי חובבן או אמן עממי; עד כמה שאפשר נלמד כבר מסנה מסורת ואסכולות וקשרים סוציולוגיים.

השאלות האלה מוליכות לפרשה השניה והעקרית, לתולדות ההתפתחות. פה נשתמש בשיטת ההשואה. מובן מאליו שציורי ד.א. הם רק נקודה בתוך התפתחות מסובכת; רק בהביא חומר להשואה בכל האפשר רב, נצליח להבין במדה ידועה את שני גורמיה, את תם הזמן ואת דרכיה בחלל. אמנם תנאי המקום והזמן מעמידים לפנינו את שאלת מסורות מארם־נהרים העתיקה ואת שאלת השפעת ההלניזם; ברם החומר עצמו מציין שני כוונים יותר חשובים: הוא מכריחנו מצד אחד לבחון את קשריו עם ציור ימי קדם הנוצריים בכלל ועם ציורי הקטקומבות הנוצריות בפרט. מצד אחר ישנם בד.א. אלמנטים, וביחוד אלמנטים של נוף, שמוליכים אותנו מזרחה, לבחון קשרים אפשריים עם סגנון ציור מונומנטלי, שאמנם דוגמאותיו הנושנות, הנמצאות באסיה המרכזית, ידועות לנו רק מהתחלת ימי הבינים. אבל אל נחליף גם אנו את תאריכן של הדוגמאות הקיימות והנודעות לנו עם גילם של סגנונים וצורות, היות ולפעמים המאוחר לכאורה הוא באמת המוקדם, והמשפע למראית־עין הוא המשפיע. לכן אין זה בגדר הנמנע שבעזרת השואה עקיבה יצא אור מד.א. על קשרים רחבים.

ברם לעיקר בתוך עבוד ההתפתחות תהיה שאלת מקומם של ציורי ד.א. בתולדותיה של אמנות ישראל. כידוע אנו מכירים את התפתחותה – עד כמה שהיא עצמאית – רק בקטעים. ביחוד עוד נסתרות מעינינו עד היום כמעט כל חוליות שלשלת קבלתנו האמנותית הנמצאות בין תוצאות חקירת ימי קדם ובין ציורי כתבי-יד בימי הבינים והתחלות המאוחרות של ציור מונומנטלי בבתי הכנסת. גם בתוך האמנות היהודית נלך בדרכי ההשואה, כי רק בשיטה זו נצליח לבסוף להכיר, אם באמת צדקו כתבי החובבנים המעוררים את הרושם כאילו חסרה אמנות ישראל כל עצמיות. על כן גם בשטח האמנות היהודית תכלול חקירתנו תקופות וארצות שונות.

ד"ר אוטו שנייד.